

Φυλακή και τοπική κοινωνία

Από τη «σωφρονιστική» μεταρρύθμιση
στα τοπικά κοινωνικά δίκτυα¹

ΓΙΩΡΓΟΥ Π. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ
Δικηγόρου - Δρ. Εγκληματολογίας
Καθολικού Πανεπιστημίου της Louvain

*Μιμνήσκεσθε των δεσμών ως συνδεδεμένοι,
των κακουκουμένων ως και αυτοί όντες εν σώματι.*

Προς Εβραίους , ΙΓ', 3.

Η εμπειρία δύο αιώνων «αποτυχίας της φυλακής» συμβαδίζει με την ανάπτυξη μιάς ολόκληρης μεταρρυθμιστικής ρητορικής γύρω απ' την «κρίση του σωφρονιστικού συστήματος». Ωστόσο, οι «αντικειμενικές λειτουργίες» της φυλακής υπονομεύουν στην πράξη κάθε παρέμβαση, που τείνει στην υλοποίηση των προγραμματικών στόχων της «αποκατάστασης» και της «επανάταξης» των κρατούμενων. Απ' αυτή την άποψη, η φυλακή αποβλέπει περισσότερο στην καταστολή και τη διατήρηση της ιδεολογικής συνοχής ενός κοινωνικού σχηματισμού, παρά στη διευθέτηση των «προβληματικών κοινωνικών καταστάσεων». Μπροστά σ' αυτό το μόνιμο αδιέξοδο, ως μοναδική λύση προβάλλει, αφ' ενός μεν ο δραστικός περιορισμός της ποινικής παρέμβασης - η οποία άλλωστε τροφοδοτεί σταθερά την αύξηση του έγκλειστου πληθυσμού - και, αφ' ετέρου, η ανάπτυξη, σε τοπική βάση, «κοινωνικών δικτύων», ικανών να ενεργοποιήσουν τους διαθέσιμους «πόρους» της «κοινότητας» για την ουσιαστική στήριξη των «κοινωνικά ευάλωτων» πληθυσμών. Μέσα απ' την προοπτική της ιστορικής σχετικότητας του θεσμού της φυλακής αναδεικνύονται καινούργιες μορφές κοινωνικής εργασίας, οι οποίες διεκδικούν την ανάληψη απ' την «κοινότητα» της ευθύνης αλλά και του προνομιακού ρόλου στη διευθέτηση των «προβληματικών καταστάσεων».

1. Η μελέτη αυτή αποτελεί επεξεργασμένη μορφή της εισήγησης που παρουσιάστηκε στην ημερίδα του ελληνικού τμήματος της «Ευρωπαϊκής Ομάδας για τη Μελέτη της Απόκλισης και του Κοινωνικού Ελέγχου» με θέμα: «Το σωφρονιστικό σύστημα: η αυτοαναίρεση ενός θεσμού» (Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, 26.5.1995).

Αποτελεί πλέον κοινό τόπο ότι η κριτική του θεσμού της φυλακής εμφανίστηκε σχεδόν ταυτόχρονα με τη συστηματική καθιέρωση της στέρησης της ελευθερίας ως ποινής συμβατής με τις αρχές του κράτους δικαίου αλλά και ως ηθικής κατάκτησης σε σχέση με το προγενέστερο καθεστώς των σωματικών ποινών. Ουσιαστικά, επρόκειτο για την ιδιοποίηση από το ποινικό σύστημα των πρακτικών εγκλεισμού και των τεχνικών πειθάρχησης που εφαρμόζονταν ήδη εκτεταμένα σε άλλους «ολοκληρωτικούς θεσμούς» (E.Goffman, 1961). Ωστόσο, αυτός ο αποικισμός του τιμωρητικού πεδίου («réalité») από τη φυλακή έγινε αφορμή να αναπτυχθεί διαχρονικά μια ολόκληρη μεταρρυθμιστική ρητορική γύρω απ'το ζήτημα της «αποτυχίας της φυλακής» να εκπληρώσει τους στόχους της «αποκατάστασης» και της «επανένταξης» των παραβατών του νόμου (M.Foucault, 1975:236επ.).

Πρόκειται για μια μονότονη κριτική, που επαναλαμβάνεται αυτούσια εδώ και δύο περίπου αιώνες - όσο διαρκεί δηλαδή η ποινική χρήση της φυλακής - και επικεντρώνεται στην ανάγκη βελτίωσης των μέσων και των μεθόδων του «σωφρονιστικού» συστήματος. Ωστόσο, κάθε προσπάθεια μεταρρύθμισης του θεσμού της φυλακής απαιτεί όχι μόνο επαρκή ανάλυση και αξιολόγηση των συγκεκριμένων μηχανισμών που διέπουν τη λειτουργία της καθώς και των κοινωνικών σχέσεων που αναπτύσσονται στο εσωτερικό της αλλά και μια γενικότερη παρέμβαση στο επίπεδο των νομοθετικών προβλέψεων και, κυρίως, των δικαστηριακών πρακτικών· ειδάλως, εκδηλώνονται αμυντικές αντιδράσεις² από την πλευρά του συστήματος της φυλακής, οι οποίες ακυρώνουν το νόημα κάθε μεταρρυθμιστικής προσπάθειας και την περιορίζουν σε μια περιστασιακή διαχείριση του μεγέθους του εγκλειστού πληθυσμού, χωρίς όμως να θίγονται ποτέ οι «αντικειμενικές λειτουργίες» της φυλακής.³ Σ'αυτή την περίπτωση, οι μεταρρυθμιστικές εξαγγελίες καταλήγουν να τροφοδοτούν και να αναπαράγουν την «αποτυχία της φυλακής», λειτουργώντας τελικά νομιμοποιητικά γι'αυτήν και τα αποτελέσματα που επιφέρει η χρήση της (M.Foucault, 1975:277επ.).

Η ιστορική ανάλυση της φυλακής αναπτύχθηκε συχνά μέσα από το πρίσμα της επίτευξης των στόχων της ποινής και παραμέλησε την πραγματική κοινωνική της χρήση. Αυτό που ονομάζουμε «κρίση του σωφρονιστικού συστήματος» φαίνεται να εντοπίζεται μονόπλευρα στην απόκλιση

2. Αυτές οι αμυντικές αντιδράσεις εμφανίζονται *mutatis mutandis* κατά την παρέμβαση μέσα σε οποιοδήποτε διοικητικό σύστημα - όταν αυτή παραβλέπει την εσωτερική λειτουργία και τις ισορροπίες που το διέπουν - και συνίστανται σε μια προσπάθεια επανεξισορρόπησης του εν λόγω συστήματος μέσω διαδοχικών προσαρμογών και συμβιβασμών, οι οποίοι φυσικά αλλοιώνουν τις αρχικές προθέσεις της παρέμβασης· βλ. σχετικά M.Crozier, E.Friedberg (1977:354-355).
3. Ο R.Castel (1968:11-13) αναφέρεται στις «αντικειμενικές λειτουργίες» («fonctions objectives») που επιτελούν οι «ολοκληρωτικοί θεσμοί», εισάγοντας έτσι στη μεθοδολογία της ανάλυσής τους μια επιβεβλημένη θεωρητική διάκριση ανάμεσα στις εκλογικεύσεις (*rationalisations*) που παρέχουν οι επίσημοι φορείς του κοινωνικού ελέγχου και στα πορίσματα της κοινωνιολογικής ανάλυσης.

που διαπιστώνεται ανάμεσα στις προγραμματικές διακηρύξεις της αντεγκληματικής πολιτικής («καταπολέμηση της εγκληματικότητας», «σωφρονισμός και κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων») και τα αποτελέσματα των πρακτικών που αναπτύσσονται μέσα στις δομές της φυλακής, αλλά και ολόκληρου του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης. Ωστόσο, αν η φυλακή αποτελεί το «σκληρό πυρήνα» της ποινικής λειτουργίας του κράτους - έστω κι αν την πρώτη θέση κατέχουν οι χρηματικές ποινές - αυτό οφείλεται, αφ' ενός μεν στο γεγονός ότι μπορεί να αφομοιώνει και να αναπαριστά συμβολικά όλες τις ρητορικές που έχουν διατυπωθεί κατά καιρούς σχετικά με τους σκοπούς της ποινής - ανταποδοτικής ή ωφελμιστικής κατεύθυνσης - και, αφ' ετέρου, στο ότι μπορεί να λειτουργεί παράλληλα με «κατά παρέκκλιση διαδικασίες» («*diversion*») και «εναλλακτικούς τρόπους μεταχείρισης».⁴ Επιβεβαιώνεται έτσι η ανθεκτικότητα του θεσμού της φυλακής μέσα στο χρόνο και εμπεδώνεται κοινωνικά η αναγωγή της στην κατηγορία του αυτονόητου.

Αυτό όμως μπορεί εξίσου να αποτελέσει αφορμή για την αντιστροφή του ερωτήματος γύρω από την «αποτυχία της φυλακής» και να οδηγήσει στη διερεύνηση εκείνων των όψεων της ποινικής λειτουργίας του κράτους που αποκρύπτονται επιμελώς κάτω από την ιδεαλιστική θεώρηση των σκοπών της ποινής. Συγκεκριμένα, αντί να ανακυκλώνουμε ατέρμονα τις απορίες μας για την απόσταση που χωρίζει τους προγραμματικούς στόχους της αντεγκληματικής πολιτικής από τα γεγονότα, φαίνεται προσφορότερο να διερευνήσουμε εκείνες τις παραμέτρους που προσδιορίζουν τη χρήση και την κατανομή των ποινών, τον τρόπο δηλαδή που η ποινική λειτουργία του κράτους συναρθρώνεται με τη γενικότερη οργάνωση ενός δεδομένου κοινωνικού σχηματισμού. Με δυο λόγια, να εξετάσουμε την αντεγκληματική πολιτική έτσι όπως «γίνεται» και όχι όπως «λέγεται».

Απομακρυνόμαστε έτσι από την παραδοσιακή «σωφρονιστική» και επιχειρούμε να αναπτύξουμε μια «κοινωνιολογία της ποινικής πολιτικής» (C.Faugeron, G.Houchon, 1985: 149), η οποία εξετάζει κριτικά την κατασταλτική λειτουργία του κράτους, τόσο στις μικροκοινωνικές διαστάσεις

4. Η βασική διάκριση ανάμεσα στις «κατά παρέκκλιση διαδικασίες» («*diversion*») και τους «εναλλακτικούς τρόπους μεταχείρισης» έγκειται στο ότι οι μεν πρώτες καλύπτουν ευρύτερο πεδίο εφαρμογής, εφόσον αποβλέπουν στη αποφυγή της εισόδου ή της περαιτέρω διέλευσης μιας υπόθεσης από τα διαδοχικά «φίλτρα» του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης - γι' αυτό και λειτουργούν συνήθως από τα πρώτα κιόλας στάδια της παραπομπής (αστυνομία, εισαγγελία) - αναθέτοντας τη ρύθμισή της, είτε σε διαδικασίες εκτός του ποινικού συστήματος (π.χ. σε αστικές ή διοικητικές δικαιοδοσίες), είτε σε τελειώς εξωδικαστικούς μηχανισμούς («*déjuridiciarisation*»): αντίθετα, οι «εναλλακτικοί τρόποι μεταχείρισης» εμπίπτουν εξ ολοκλήρου στην αρμοδιότητα του ποινικού συστήματος - εφόσον λειτουργούν ως ποινές και προϋποθέτουν την αναγνώριση της υπαιτιότητας του δράστη - αλλά αφορούν κυρίως στο είδος της επιβαλλόμενης κύρωσης και στον τρόπο έκτισής της, που συνίσταται συνήθως στη συμμετοχή του δράστη σε κάποιο πρόγραμμα παροχής υπηρεσιών στην κοινότητα.

της (δηλ. στο επίπεδο των αλληλοδράσεων που αναπτύσσονται κατά τη διέλευση μιας υπόθεσης από διάφορα φίλτρα του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης) όσο και στο ευρύτερο κοινωνικό επίπεδο, εκεί δηλαδή όπου η ποινική λειτουργία του κράτους συναρτάται με άλλα κοινωνικά μεγέθη - κυρίως οικονομικής τάξεως, όπως η ανεργία - καθώς και με τις κρατούσες αντιλήψεις, τη γενικότερη κοινωνική και πολιτική συγκυρία κλπ. Πρόκειται για μια ερευνητική κατεύθυνση που εμφανίστηκε ήδη από τη δεκαετία του '30, με το κλασικό έργο των G.Rusche και O.Kirchheimer «*Punishment and social structure*», για να γνωρίσει στις μέρες μας την επιτυχία που όλοι ξέρουμε με την έκδοση, το 1975, του «*Surveiller et punir*» του M.Foucault, έργου που έδωσε σημαντική ώθηση στην ανάπτυξη των ιστορικών μελετών γύρω απ' τις ιδέες και τις πρακτικές των τιμωρητικών συστημάτων.

Αυτή η ιστορική και κοινωνιολογική προσέγγιση του ποινικού φαινομένου έδειξε ότι οι εκάστοτε επιλογές των τεχνικών τιμώρησης και των πληθυσμών-στόχων λειτουργούν ανεξάρτητα από τον αφηρημένο λόγο (discours<e>) που τις νομιμοποιεί. Άλλωστε, οι όροι που διέπουν το «*πέρασμα στην πράξη*» διαφέρουν ποιοτικά από τις διαδικασίες παραπομπής που ενεργοποιούν την επίσημη κοινωνική αντίδραση. Απ' αυτή την άποψη, οι ποινικές πρακτικές δεν πρέπει να αξιολογούνται αποκλειστικά σύμφωνα με την επιχειρησιακή τους αξία και την αποτελεσματικότητά τους σε σχέση με τις προγραμματικές διακηρύξεις της αντεγκληματικής πολιτικής αλλά και αναφορικά με τα ιδεολογικά αποτελέσματα που παράγουν στο επίπεδο της νομιμοποίησης του συστήματος απονομής ποινικής δικαιοσύνης (π.χ. ενίσχυση των διαχωριστικών γραμμών ανάμεσα στο «κανονικό» και το «παρεκκλίνον», εμπέδωση του «αισθήματος ασφαλείας» των πολιτών, τόνωση της εμπιστοσύνης στην αποτελεσματικότητα του κράτους, κλπ.).⁵ Βέβαια, όταν η απόκλιση ανάμεσα σ' αυτά τα δύο

5. Πρβλ. στην Ε.Λαμπροπούλου (1990:26- 29) τη διάκριση ανάμεσα στη σύλληψη μιας οργάνωσης ως «κοινωνικού συστήματος» για την επίτευξη ενός συγκεκριμένου σκοπού («*goal model*»)/«μοντέλο σκοπού») και στη συστημική προσέγγιση («*system model*»), που είναι περισσότερο προσανατολισμένη στην ανάλυση των «περιβαλλοντικών όρων», οι οποίοι προσδιορίζουν αρνητικά ή θετικά την υλοποίηση των σκοπών της οργάνωσης. Πρβλ. επίσης την προοπτική ανάλυσης που προτείνουν οι D.Garland και P.Young (1983:16-17) για το «αναμορφωτικό» ιδεώδες της σωφρονιστικής πολιτικής: «*Analyses should not be content to ask whether or not penal practices do in fact produce the «rehabilitative effect», or whether or not they operate according to their rehabilitative claims. They should go on to deconstruct the term itself, asking what range of meanings and implications have been signified under the sign of «rehabilitation»? How has this term been employed in official and criminological discourses? What have been its social and ideological effects? In other words, the discursive and ideological elements of the penal complex must become objects of analysis in their own right. To analyze an institution in its own terms is always to limit radically the questions which can be asked of it and to predetermine the answers which will be given.*»

(σχετικά) αυτόνομα επίπεδα ανάλυσης φτάνει σε οριακό σημείο, επιχειρείται η αναδιάταξη των ισορροπιών με κρατικές παρεμβάσεις, που στοχεύουν στην αποκατάσταση της νομιμοποίησης του ποινικού συστήματος ως προνομιακού διαχειριστή των συγκρούσεων.

Αυτή την υπόθεση έρχεται να επιβεβαιώσει η ανάλυση μακροχρόνιων στατιστικών δεδομένων, που δείχνουν ότι οι τιμές φυλάκισης δεν μπορούν να θεωρηθούν εξαρτημένες μεταβλητές των τιμών της διαπιστωμένης εγκληματικότητας, εφόσον καθένα απ'αυτά τα δύο μεγέθη προσδιορίζεται από ποικίλους ενδιαμέσους παράγοντες μικροκοινωνικής και μακροκοινωνικής τάξεως. Η ελάττωση του αριθμού των κρατουμένων κατά την δεκαετία του '70 (περίοδος της λεγόμενης φιλελευθεροποίησης του ποινικού δικαίου και της χαλάρωσης των όρων «σωφρονιστικής μεταχείρισης») μαρτυρεί την αντιστρόφως ανάλογη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στις τιμές εγκλεισμού και την αύξηση της εγκληματικότητας (Ε.Λαμπροπούλου, 1990-1992: 119).

Οι επισημάνσεις αυτές οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο θεσμός της φυλακής συναρτάται με ένα ευρύτερο πλέγμα δομών, κοινωνικών σχέσεων και συλλογικών αναπαραστάσεων, το οποίο δεν μπορούν να αντιπαρέλθουν αζημίωτα οι αναλύσεις και παρεμβάσεις που επιχειρούνται στο θεσμό αυτό. Πράγματι, οι πολιτικές της «σωφρονιστικής» μεταρρύθμισης - έτσι όπως «γίνονται» - φαίνεται να περιορίζονται συχνά σε μία απλή διαχείριση της «εύρυθμης» λειτουργίας της φυλακής - με ιδιαίτερη έμφαση στον έλεγχο του μεγέθους του έγκλειστου πληθυσμού - χωρίς ωστόσο να μπορούν να προσφέρουν όχι μόνο ουσιαστικές και μακρόπνοες διεξόδους από τις εγγενείς αντιφάσεις και τα αποδεδειγμένα πλέον αδιέξοδα του «σωφρονιστικού» συστήματος αλλά ούτε καν την απαραίτητη κάλυψη (υλικότεχνική, προσωπικό, πιστώσεις, αξιολόγηση) για την υλοποίηση των όσων εξαγγέλλουν.

Στην αφετηρία κάθε νομοθετικής παρέμβασης στο χώρο της φυλακής συναντάμε σχεδόν πάντα την ανάγκη ελέγχου του μεγέθους του έγκλειστου πληθυσμού. Τα μέτρα αυτά αποτελούν μεν το σπουδαιότερο συντελεστή για τη διατήρηση της ισορροπίας του συστήματος της φυλακής αλλά επηρεάζουν και τη γενικότερη νομιμοποίηση της ποινικής λειτουργίας του κράτους, εφόσον η δημιουργία του έγκλειστου πληθυσμού συνδέεται με βασικές επιλογές της αντεγκληματικής πολιτικής, ιδιαίτερα με την έκταση, την ένταση και την κατεύθυνση της ποινικής παρέμβασης (δηλαδή με το βαθμό χρήσης της φυλακής και την επιλογή της «πελατείας» της μέσα σ'ένα γενικότερο σύστημα κοινωνικού ελέγχου).

Το μέγεθος του «σωφρονιστικού» πληθυσμού μπορεί να εκφρασθεί γενικά ως συνάρτηση της αντικειμενικής χωρητικότητας των υφιστάμενων καταστημάτων εγκλεισμού με τον πραγματικό αριθμό των κρατουμένων σε μία δεδομένη χρονική διάρκεια· εξαρτάται από τρεις βασικές παραμέτρους: τη συχνότητα απαγγελίας του μέτρου της προσωρινής κράτησης, την πραγματική διάρκεια έκτισης της στερητικής της ελευθερίας

ποινήs και τη συχνότητα χορήγησηs αδειών και απονομήs του μέτρου της υπ'όρον απόλυσης.

Το πρόβλημα εμφανίζεται από τη στιγμή που ο μακροχρόνιος εγκλεισμός του υπόδικου και κατάδικου πληθυσμού οδηγεί στη δημιουργία ενός σχετικά σταθερού αποθέματος («stock») κρατουμένων για μεγάλο χρονικό διάστημα, γεγονός που οφείλεται στη συνδυασμένη επενέργεια της εκτεταμένης χρήσης του μέτρου της προσωρινής κράτησης, της μεγάλης διάρκειας των πράγματι εκτιόμενων ποινών⁶ και της φειδωλής χορήγησηs αδειών και απονομήs υπ'όρους απολύσεων. Οι λύσεις δεν μπορεί παρά να συνίστανται σε μια διπλή παρέμβαση τόσο στο επίπεδο της πρωτογενούς ποινικοποίησης όσο και στο επίπεδο των συγκεκριμένων πρακτικών που αναπτύσσουν οι αρμόδιοι φορείς του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης κατά τη λήψη αποφάσεων σχετικά με τη διάρκεια κράτησης (π.χ. δικαστές, εισαγγελείς, δικαστικά συμβούλια, διευθυντικοί φορείς των καταστημάτων εγκλεισμού κλπ). Ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο παίζουν εδώ η δικαστηριακή πρακτική σχετικά με το ύψος των επιβαλλόμενων ποινών⁷ αλλά και η επίδραση των μέσων μαζικής ενημέρωσης στη διαμόρφωση των ορίων ανοχής του κοινού.⁸

6. Εδώ πρέπει να επισημάνουμε ότι στη δημιουργία του έγκλειστου υπερπληθυσμού συντελούν κυρίως οι μακροχρόνιες και όχι οι βραχυχρόνιες στερητικές της ελευθερίας ποινές. Αυτό οφείλεται στο ότι οι μεν πρώτες τροφοδοτούν το «stock» των κρατουμένων, ενώ οι δεύτερες δημιουργούν μεγαλύτερη «ροή» σφραγιστικού πληθυσμού προς και από τη φυλακή. Κατά συνέπεια, από καθαρά ποινολογική σκοπιά, για τη δραστικότερη αντιμετώπιση του προβλήματος του υπερπληθυσμού των φυλακών συνιστάται περισσότερο η γενική μείωση κατά 10% του μέσου όρου της προβλεπόμενης διάρκειας έκτισης των στερητικών της ελευθερίας ποινών παρά η μη έκτιση των βραχυχρόνιων ποινών. Βλ. σχετική ανάλυση στους C.Faugeron, G.Houchon (1985:137επ.), όπου γίνεται αναφορά στις έρευνες των C.Fitz Maurice και K.Pease (1982), P.Softley (1983), D.Downes (1982) κ.λπ.
7. Οι C.Faugeron και G.Houchon (1985:147) θεωρούν ότι η μείωση του έγκλειστου πληθυσμού εξαρτάται περισσότερο απ'το βαθμό «ευκαμψιάς» του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης και του κοινωνικού περιβάλλοντος παρά απ'τη νομοθετική βούληση ή τη διαφοροποίηση των κυρώσεων. Αυτό βέβαια συναρτάται τόσο με ιδεολογικούς όρους και την ανάπτυξη εξωποινικών δομών μεταχείρισης όσο και με την εκτεταμένη εφαρμογή ορισμένων δικονομικών και ουσιαστικών ρυθμίσεων σε διάφορα στάδια της ποινικής διαδικασίας (όπως π.χ. της αρχής της σκοπιμότητας κατά την άσκηση ποινικής δίωξης, της παροχής του ευεργετήματος της αναστολής εκτέλεσης της ποινής, της χορήγησης υπ'όρους απολύσεων, κλπ).
8. Ο T.Mathiesen (1996:12επ.) θεωρεί ότι οι αναπαραστάσεις της εγκληματικότητας που διοχετεύουν τα Μ.Μ.Ε. οδηγούν σε εμπορευματοποίηση των «προβληματικών καταστάσεων» - εφόσον η παρουσίασή τους υπακούει πρωταρχικά στη λογική της αγοράς του θεάματος («the rationality of the market place») - παράλληλα όμως ενισχύουν την κοινωνική συναίνεση στην κλιμάκωση της ποινικής κα-

Εκτός από τα παραπάνω μέτρα, για την αντιμετώπιση του υπερπληθυσμού των κρατουμένων προβάλλεται συχνά - ιδίως μετά από εξεγέρσεις - η λύση της ανοικοδόμησης καινούργιων φυλακών, με περισσότερες θέσεις από τις προβλεπόμενες στις παλαιότερες. Ωστόσο, το μέτρο αυτό δεν συνιστά σε καμμία περίπτωση ορθολογική αντιμετώπιση του προβλήματος του έγκλειστου υπερπληθυσμού, εφόσον, αν δεν μεταβληθεί αισθητά η ίδια η πολιτική τροφοδότησης της φυλακής, είναι βέβαιο πως και τα καινούργια καταστήματα θα καταστούν σύντομα υπερκορεσμένα. Επιπλέον, η ανοικοδόμηση καινούργιων φυλακών σχεδόν ποτέ δεν συνοδεύεται από το κλείσιμο των παλαιότερων και, κατ'αυτόν τον τρόπο, οι συνολικές τιμές του έγκλειστου πληθυσμού εξακολουθούν να παραμένουν υψηλές. Κατά συνέπεια, η παρέμβασή μας για τη μείωση του έγκλειστου υπερπληθυσμού δεν πρέπει να περιορίζεται στο στάδιο της έκτισης της ποινής αλλά να καλύπτει ολόκληρη τη διαδικασία «τροφοδότησης» του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, ξεκινώντας από το στάδιο της παραπομπής και συνεχίζοντας καθ' όλη τη διάρκεια μιας υπόθεσης από τα διαδοχικά φίλτρα εισόδου - εξόδου του συστήματος.

Το συμπέρασμα από αυτή τη σύντομη αναφορά μας στο πρόβλημα του έγκλειστου υπερπληθυσμού συνοψίζεται στην ανάγκη μείωσης της χρήσης της φυλακής και, κατ'επέκταση, του βαθμού ποινικής παρέμβασης στη διευθέτηση των «προβληματικών κοινωνικών καταστάσεων»⁹ που οδηγούν σε σύγκρουση με το νόμο. Στρεφόμεστε έτσι στην αναζήτηση εναλλακτικών στρατηγικών με πεδίο αναφοράς την *κοινότητα*. Δεν πρόκειται βέβαια για καινούργια θεματική στην προβληματική της εγκληματολογίας και του ποινικού συστήματος. Ήδη από τη δεκαετία του '70, η ιδέα της μεταχείρισης στην κοινότητα γνώρισε θερμή υποδοχή, ιδιαίτερα στις αγγλοσαξωνικές χώρες. Η χρήση της ωστόσο έδειξε γρήγορα τόσο την περιορισμένη συμβολή της στη μακροπρόθεσμη αποσυμφόρηση των

ταστολής, γεγονός που, κατά τον συγγραφέα αυτόν, συμβάλλει έμμεσα στην αύξηση του πληθυσμού των φυλακών.

9. Η έννοια αυτή προτείνεται στην εγκληματολογία απ' τον Ch. Debuyst (1975:862) αντί της «εγκληματικής πράξης». λόγω του μεγαλύτερου σημασιολογικού πεδίου που μπορεί να καλύψει αλλά και ενόψει των διαφορετικών επιστημολογικών προϋποθέσεων που διέπουν το ποινικό δίκαιο (κανονιστική επιστήμη) και την εγκληματολογία (κοινωνική επιστήμη): η έννοια του «προβλήματος» παραπέμπει τόσο στο συγκεκριμένο κοινωνικό περιβάλλον, όπου εκδηλώνεται μία ζημιογόνος συμπεριφορά, όσο και στην απάντηση που εκδηλώνεται από την πλευρά της κοινότητας- απάντηση, η οποία προκαλεί αυτό που ο E. Lemert (1951:76) ονομάζει «δευτερογενείς παρεκκλίσεις» («*secondary deviations*»). Απ' την άλλη, η έννοια της «κατάστασης» («*situation*») μας βοηθεί στην πρόσληψη των «προβληματικών» επεισοδίων ως μικρο-συστημάτων οργανωμένων δραστηριοτήτων, που μπορούν να παράγουν τους δικούς τους ρυθμιστικούς κανόνες και νοήματα (G. Houchon, 1990-1992:81). γεγονός που μας προφυλάσσει μεθοδολογικά απ' το να ανάγουμε τα κοινωνικά φαινόμενα στις υποκειμενικότητες των φορέων τους.

καταστημάτων εγκλεισμού όσο και την εκτεταμένη παραγωγή «*ανεπιθύμητων αποτελεσμάτων*» («*unintended consequences*»/«*effets pervers*»). Πράγματι, αφ' ενός μεν τα μέτρα μεταχείρισης στην κοινότητα οργανώθηκαν περισσότερο σαν ποινές και λιγότερο σαν μέτρα κοινωνικής επανένταξης – απ' αυτή την άποψη, λειτούργησαν μάλλον *συμπληρωματικά* παρά *εναλλακτικά* ως προς την φυλακή: αφ' ετέρου, ο συγκεκριμένος τρόπος υλοποίησής τους από τις δικαστικές αρχές οδήγησε στην *επέκταση του δικτύου του ποινικού ελέγχου* («*widening the net*») σε περιπτώσεις για τις οποίες, υπό το προηγούμενο καθεστώς, δεν θα ασκείτο δίωξη και πάντως δεν θα επιβαλόταν στερητική της ελευθερίας ποινή.¹⁰

Αυτές οι αρνητικές εμπειρίες απ' την εφαρμογή των μέτρων μεταχείρισης στην κοινότητα έδειξαν για μια ακόμη φορά τα όρια κάθε προσπάθειας μεταρρύθμισης του θεσμού της φυλακής: το μεταρρυθμιστικό αίτημα μπορεί μεν να οδήγησε στην εφεύρεση πρότυπων μεθόδων εξωποινικής παρέμβασης, ωστόσο η θέσπιση και λειτουργία τους παρέμεινε υπό τον έλεγχο και τη διαχείριση του ποινικού συστήματος και έτσι δεν μπόρεσαν να επενεργήσουν καταλυτικά στην «*αποτυχία της φυλακής*». Η παρέμβασή μας στο «*σωφρονιστικό*» πρόβλημα δεν πρέπει να διαμορφώνεται περιστασιακά, σύμφωνα με τις ανάγκες αποσυμφόρησης του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, αλλά με ευρύτερους κοινωνικούς όρους: αν επιθυμούμε πραγματικά να ανοίξουμε τη φυλακή στην κοινότητα, πρέπει να περιορίσουμε καταρχήν την παρέμβαση του ποινικού συστήματος στη ρύθμιση «*προβληματικών καταστάσεων*» και να αξιοποιήσουμε, όσο γίνεται περισσότερο, τους «*πόρους*»¹¹ που η ίδια η

10. Οι εμπειρίες απ' την εφαρμογή των «*εναλλακτικών τρόπων μεταχείρισης*» και γενικότερα απ' το «*αναδομικό*» πρότυπο σκέψης και δράσης («*destructuring movements or ideologies*») που κυριάρχησε στη δεκαετία του '60, οδήγησαν πολλούς ριζοσπάστες εγκληματολόγους σε αναθεώρηση της τακτικής που έπρεπε να ακολουθηθεί απέναντι στο ποινικό σύστημα. Ο S.Cohen (1990:23επ.) διακρίνει δύο βασικούς τύπους αντίδρασης: το «*ριζοσπαστικό πεσιμισμό*» και το «*ριζοσπαστικό ρεαλισμό*». Ο πρώτος εκφράζει τη δυσπιστία του σε κάθε πρόταση μεταρρύθμισης που δεν θα συνδυάζεται με ένα «*συνολικό μετασχηματισμό της κοινωνικής τάξης*», εφόσον η «*ενοσωμάτωση και απορρόφηση στην ηγεμονική εμβέλεια του κράτους*» θεωρείται εκ των προτέρων μοιραία. Ο δεύτερος - αντλώντας τα επιχειρήματά του από τα αποτελέσματα των ερευνών θυματοποίησης - οχυρώνεται πίσω από ένα «*αμυντικό φορμαλισμό*», που αποδέχεται τη διατήρηση του υφιστάμενου προτύπου κοινωνικού ελέγχου, προκειμένου να προστατευθούν οι «*ανίσχυροι*» και να επεκταθεί ο έλεγχος στους «*ισχυρούς*».
11. Οι «*πόροι*» («*ressources*») αναφέρονται εδώ σε ένα συλλογικό κεφάλαιο, οργανωμένο σε τοπικό επίπεδο, το οποίο περιλαμβάνει υλικά και συμβολικά αγαθά (μονάδες παροχής υπηρεσιών, δίκτυα πληροφόρησης και επικοινωνίας, κλπ) και αποτελεί το πρωτογενές υλικό για τη δημιουργία «*κοινωνικών δικτύων*» ανάμεσα σε θεσμικούς ή άτυπους φορείς που εμπλέκονται στη διευθέτηση «*προβληματικών καταστάσεων*» (δημοτικές και κοινοτικές αρχές, εκπροσώπους κοι-

κοινότητα μπορεί να παράσχει, δημιουργώντας παράλληλα καινούργιους, στο μέτρο των αναγκών της κοινωνικής ζωής. Αυτό συνεπάγεται την ενεργοποίηση φορέων κοινωνικής δράσης (ατομικών ή συλλογικών, ιδιωτικών ή δημόσιων),¹² οργανωμένων σε τοπικό επίπεδο¹³ και ικανών να αναλάβουν τη διευθέτηση μιας «προβληματικής κατάστασης». Δημιουργείται έτσι ένα τοπικό κοινωνικό δίκτυο υποστήριξης, το οποίο λειτουργεί περισσότερο διαμεσολαβητικά απ' ό,τι το ποινικό σύστημα και βασίζεται στην ιδέα της συνδιαλλαγής και της κοινωνικής αλληλεγγύης. Απ' αυτή την άποψη, η έννοια του κοινωνικού δικτύου επιχειρεί να αναδείξει τις συλλογικές διαστάσεις μιας «προβληματικής κατάστασης» - παρόλο που αυτές εκδηλώνονται *prima facie* ως ατομικές ενέργειες - και να ενθαρρύνει την ανάληψη της διαχείρισής τους απ' τους ίδιους τους εμπλεκόμενους φορείς.¹⁴

Σ' αυτή την προοπτική, τα τοπικά κοινωνικά δίκτυα κάθε άλλο παρά εκφράζουν «“νεοφιλελεύθερες” απόψεις που πρόσφατα υποστηρίζονται για ιδιωτικοποίηση του ποινικού δικαίου» και «εντάσσονται στον ευρύτερο στόχο της υποκατάστασης της (ελεγχόμενης πάντως μέσα από τους συνταγματικούς μηχανισμούς της λαϊκής κυριαρχίας) κρατικής εξουσίας από την κοινωνική εξουσία (=λιγότερο κράτος), η οποία - πιο απρόσιτη στις

ωνικών ομάδων, ομάδες υποστήριξης προς τα θύματα, φορείς του συστήματος απονομής ποινικής δικαιοσύνης, κλπ.).

12. Για την έννοια του «φορέα κοινωνικής δράσης» στην εγκληματολογία βλ. κυρίως τον τόμο «Acteur social et délinquance» (1990)· επίσης Γ.Π.Νικολόπουλο (1989).
13. Για το ζήτημα της ανάπτυξης πολιτικών πρόληψης της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο βλ. ενδεικτικά Χ.Ζαραφωνίτου(1995) και Ph.Robert (1992). Σ' αυτή την προοπτική εντάσσεται και η στρατηγική της «συμμετοχικής αντεγκληματικής πολιτικής» (Ch.Lazerges, 1992), που αποσκοπεί στην ανάπτυξη δεσμών «διεταυριότητας» («*interpartenariat*») ανάμεσα σε περισσότερους φορείς κοινωνικής δράσης, δημόσιους ή και ιδιωτικούς, οι οποίοι αποβλέπουν στη δημιουργία και ενεργοποίηση διαθέσιμων «πόρων» για την αντιμετώπιση «προβληματικών καταστάσεων» σε τοπικό επίπεδο. Βέβαια, εγχειρήματα αυτού του είδους εμφανίζουν έντονο τον κίνδυνο δημιουργίας καινούργιων εξωποινικών δομών κοινωνικού ελέγχου αλλά και προβλήματα συναντίληψης ανάμεσα σε φορείς που τοποθετούνται σε διαφορετικές λογικές και αναπτύσσουν εξειδικευμένες πρακτικές. Για τα ζητήματα π.χ. που ανέκυψαν στη Γαλλία από τη συμμετοχή φορέων της δικαστικής εξουσίας σε κοινοτικές επιτροπές πρόληψης βλ. την ανάλυση της A.Wynkens (1991). Βέβαια, η επιτυχία τέτοιου είδους εγχειρημάτων δεν πρέπει να εκτιμάται με βολονταριστικά κριτήρια, γιατί τότε καταλήγουμε αναπόφευκτα στο αδιέξοδο συμπέρασμα πως «τα μυαλά παραμένουν ανοιχτά αλλά τα συστήματα κλειστά». Εδώ πρόκειται κατ'εξοχήν για το κρίσιμο ζήτημα της συνάρθρωσης των διαδικασιών που συντελούνται σε μικροκοινωνική κλίμακα με τις σφαιρικότερες μετεξελίξεις σε μακροκοινωνικό θεσμικό επίπεδο.
14. Για μια ολοκληρωμένη πρόταση εφαρμογής της έννοιας της «δικτύωσης» στην Ελλάδα, ιδίως στο ζήτημα της νεανικής παραβατικότητας, βλ. Γ.Μόσχο (1995).

λαϊκές μάζες - εξασφαλίζει ευχερέστερα την ηγεμονική παρουσία της κυρίαρχης τάξης στον κοινωνικό χώρο.» (Ι.Μανωλεδάκης, 1992:32). Το ζητούμενο στην ανάπτυξη της στρατηγικής των τοπικών κοινωνικών δικτύων δεν είναι φυσικά η καταστρατήγηση του δημοκρατικού προτάγματος ούτε η αποδυνάμωση της - σχετικής οπωσδήποτε¹⁵ - προστασίας που παρέχει το ποινικό σύστημα έναντι της κρατικής ή της ιδιωτικής αυθαιρεσίας. Εξάλλου, οι δικαιοκρατικές εγγυήσεις δεν παύουν να λειτουργούν ακόμη και μέσα σ'ένα πλαίσιο περιορισμού της ποινικής αξίωσης της πολιτείας, με τη μεταβίβαση της αρμοδιότητας ρύθμισης των συγκρούσεων σε μη ποινικές ή σε κοινοτικές δομές κοινωνικού ελέγχου.

Εκείνο όμως που πραγματικά αντιστρατεύεται η στρατηγική των τοπικών κοινωνικών δικτύων είναι η εξατομικευμένη προσέγγιση των «προβληματικών καταστάσεων» και η αποξένωση του πολίτη από συλλογικά δίκτυα παροχής κοινωνικής προστασίας και υποστήριξης. Βέβαια, είναι γνωστό ότι η εξατομίκευση των κοινωνικών προβλημάτων και η αναγωγή τους σε τυποποιημένες πράξεις αποτελεί μια αναδόμηση της πραγματικότητας, απαραίτητη για τη λειτουργία ενός δικαιοκρατικά θεμελιωμένου

15. Βλ. Ι.Μανωλεδάκη (1980) που ήδη απ' τον Πρόλογο διευκρινίζει ότι «*Η σχετικότητα της ποινικής προστασίας προσδιορίζεται από πολλούς παράγοντες: από τις επιλογές του νομοθέτη και την κοινωνική δομή μέχρι την εφαρμογή του ποινικού δικαίου στη δικαστηριακή πράξη*». Ωστόσο, παρά τη σωστή παρατήρηση του συγγραφέα ότι στην «*κοινωνιολογική σχετικότητα σε τελευταία ανάλυση ανάγεται και απ' αυτή πηγάζει η ιστορική και νομική σχετικότητα της αξίας*» των «*εννόμων αγαθών*» (ό.π.,σελ.35), είναι αμφισβητήσιμο στην εγκληματολογία εάν τα όρια αυτής της προστασίας προσδιορίζονται «*από τους όρους της εμπειρικής παραγματικότητας*» (ό.π.,σελ.64), εφόσον, κατά τον ίδιο πάντα συγγραφέα, «*το έγκλημα, αν δεν θέλουμε να καταλήξουμε στην αυθαιρεσία, δεν μπορεί παρά να μετράται πάντοτε με τα «αγαθά του κόσμου της εμπειρίας», αφού και το ίδιο είναι εμπειρικό γεγονός!*» (ό.π.,σελ.64). Η πρόσφατη εγκληματολογική βιβλιογραφία δείχνει ότι η συζήτηση γύρω από την θεωρία του εγκλήματος παραμένει ανοιχτή (Βλ. ενδεικτικά Α.Pires, 1993, καθώς και τη σχετική συζήτηση στην επιθεώρηση *Déviance et société*, 1995, 19:3, 255-303, «*Discussions autour d'une théorie du crime*», με τη συμμετοχή των Ch.Debuyst, Ph.Robert, L.Van Outrive και Α.Pires). Ωστόσο, σε καμμία περίπτωση δεν πρέπει να θεωρήσουμε την «*αντικειμενική υπόσταση*» ενός εγκλήματος ως απλή αντανάκλαση μιας προϋπάρχουσας εμπειρικής κατάστασης, εφόσον: «*ο ρόλος του ποινικού νόμου στην παραγωγή του εγκλήματος είναι δημιουργικός και όχι απλά αναγνωριστικός. Ο ποινικός νόμος δημιουργεί το έγκλημα, δεν αναγνωρίζει απλώς μια προϋφιστάμενη κοινωνική πραγματικότητα. Το έγκλημα δεν είναι τίποτ' άλλο απ' ότι ορίζεται σαν τέτοιο από τον ποινικό νόμο.*» (Η.Δασκαλάκης, 1985:59). Οι διαφορές αυτές ανάμεσα στη νομική και την εγκληματολογική θεώρηση του εγκλήματος οφείλονται βέβαια στις διαφορετικές επιστημολογικές προϋποθέσεις που διέπουν καθεμιά απ' αυτές τις επιστήμες καθώς και στη διαφορετική μέθοδο που ακολουθούν για την κατασκευή του αντικειμένου μελέτης τους (επαγωγική η εγκληματολογία, απαγωγική η νομική). Γι' αυτό το λόγο, στο πλαίσιο της κοινωνιολογικής εγκληματολογίας έχει προταθεί ο όρος «*προβληματική κατάσταση*» (Βλ. παραπάνω, σημ.9).

ποινικού συστήματος, εφόσον, στο πλαίσιο των υφιστάμενων ποινικοποιήσεων, η υπαιτιότητα μιας συμπεριφοράς μόνο ατομικά μπορεί να αποδοθεί.¹⁶ Εντούτοις, στο σημείο αυτό, ελλοχεύει μια ασυνέχεια ανάμεσα στο κοινωνικό πεδίο - όπου λειτουργούν διάχυτα σχέσεις, υιοθετούνται ρόλοι και αναπαρίσταται συμβολικά το πραγματικό - και στον τρόπο, με τον οποίο η επίσημη κοινωνική αντίδραση προσλαμβάνει, τυποποιεί και διαχειρίζεται τις συγκρούσεις του κοινωνικού βίου. Αυτό ακριβώς το χάσμα επιχειρεί να γεφυρώσει η στρατηγική των τοπικών κοινωνικών δικτύων, η οποία αναπτύσσεται στις παρυφές των θεσμικών συστημάτων κοινωνικού ελέγχου και των άτυπων μορφών κοινωνικής διευθέτησης, εκεί όπου η κοινωνική εργασία μπορεί να διαλέγεται με τις δικαϊκές πρακτικές σε μια σχέση συμπληρωματικότητας, εναλλακτικότητας ή διαφοράς. Χωρίς να παρακάμπτουν τις αντιφάσεις και τις συγκρούσεις που διαπερνούν την κοινότητα, οι εξωποινικές μορφές κοινωνικής διευθέτησης αντιλαμβάνονται το υποκείμενο μέσα σ'ολόκληρο το πλέγμα των αλληλοδράσεων στις οποίες ενέχεται, οργανώνοντας μεθοδολογικά την παρέμβασή τους στο πλαίσιο της *συνολικής κοινωνικής κατάστασης* («*situationnisme méthodologique*»), εγκαταλείποντας την παραδοσιακή ατομοκεντρική αντιμετώπιση («*individualisme méthodologique*»). Εξάλλου, το έγκλημα εκφράζει συνήθως την όξυνση μιας μακροχρόνιας διαδικασίας αποδυνάμωσης των κοινωνικών αναφορών του υποκειμένου (συλλογικού ή ατομικού), τόσο σε μακροκοινωνικό όσο και σε μικροκοινωνικό επίπεδο· εκείνο που προέχει, επομένως, είναι η ενεργοποίηση όσο το δυνατόν περισσότερων *πόρων* για την αποκατάσταση της «*θετικής εικόνας του εγώ*» και της θέσης του μέσα στον κοινωνικό ιστό.

Βέβαια, οι αμφισβητήσεις και οι αρνητικές εμπειρίες απ'την εφαρμογή του «*θεραπευτικού*» προτύπου μεταχείρισης διευκόλυναν την επικράτηση του ανταποδοτικού «*δικαιϊκού προτύπου*» («*justice model*»). Παράλληλα όμως δημιούργησαν στον τομέα της «*σωφρονιστικής*» μεταχείρισης ένα ιδεολογικό και διαχειριστικό κενό, το οποίο όχι μόνο επέτεινε την κατασταλτική λειτουργία της ποινικής μηχανής αλλά αποθάρρυνε και την ανάληψη οποιασδήποτε μορφής ψυχολογική και κοινωνική υποστήριξη προς τους «*πελάτες*» του ποινικού συστήματος (G.Houchon κ.ά., 1991: 110-111).

16. Ωστόσο, αυτή η παραδοσιακή ατομοκεντρική αντίληψη για την ποινική ευθύνη κάμπτεται στο πλαίσιο ορισμένων σύγχρονων ποινικοποιήσεων και, παρά τα ερωτήματα που αναμφίβολα προκύπτουν σε δογματικό επίπεδο, φαίνεται να διαμορφώνεται τελευταία μια βαθύτερη δομική μετατόπιση του ποινικού κοινωνικού ελέγχου προς την εφαρμογή περισσότερο άτυπων και ιδιωτικών διαδικασιών ανάμεσα στους αντίδικους, με αντίστοιχο παραμερισμό της ποινικής αξίωσης της πολιτείας. Για τα θέματα αυτά βλ. χαρακτηριστικά τις εξής μελέτες που δημοσιεύτηκαν πρόσφατα στην Ελληνική βιβλιογραφία: Α. Eser (1994), Χ.Παπαχαράλαμπος (1994), Δ.Σπυράκος (1994), Μ. Walter (1994).

Ακόμα όμως και σ'αυτή τη συγκυρία, οι πολύπλοκες «προβληματικές καταστάσεις» που καλείται να αντιμετωπίσει σήμερα το ποινικό σύστημα παρουσιάζουν τόσο έντονα τα χαρακτηριστικά της συλλογικότητας, ώστε οι ρυθμίσεις που απαιτούνται υπερβαίνουν τα επιχειρησιακά του όρια. Πράγματι, οι επιπτώσεις της απορρύθμισης της αγοράς εργασίας στο γενικό πληθυσμό (ανεργία, φτώχεια) συντελούν στην εμφάνιση συλλογικών μορφών παραβατικότητας, οι οποίες όμως έχουν έντονα τα χαρακτηριστικά του «κοινωνικά ευάλωτου»¹⁷ των φορέων τους και επιβεβαιώνουν ακόμα περισσότερο την ανάγκη ανάπτυξης τοπικών δικτύων στήριξης, ως αναχωμάτων στον κίνδυνο του κοινωνικού αποκλεισμού. Επιπλέον, η υποβάθμιση του επιπέδου ζωής στα μεγάλα αστικά κέντρα αναδεικνύει ευκαιρίες εκδήλωσης προβληματικών καταστάσεων και προσφέρει ευκολίες διαφυγής απ'τον κοινωνικό έλεγχο, γεγονός που όχι μόνο οδηγεί σε άνοδο τις τιμές αντικειμενικής θυματοποίησης και, πολύ περισσότερο, το αίσθημα ανασφάλειας των πολιτών (Χ.Ζαραφωνίτου, 1995:698) αλλά που ωθεί, παράλληλα, στην ανάπτυξη μορφών αυτοάμυνας με αμφιλεγόμενη νομιμότητα και στόχους (C.Faugeron, 1981:176).

Οφείλουμε ωστόσο να παραδεχτούμε ότι, μέσα σ'αυτή τη συγκυρία, η ανάπτυξη πρωτοβουλιών κοινωνικής υποστήριξης καθίσταται περισσότερο αντίξοη, γιατί τα σημαντικότερα όπλα της κοινωνικής εργασίας (επαγγελματική σταθερότητα και κοινωνική ένταξη) γίνονται ολοένα και πιό επισφαλή. Κατά συνέπεια, παρατηρείται ο αναπροσανατολισμός των στρατηγικών πρόληψης σε μια κατεύθυνση περισσότερο αμυντική: ενώ στόχευαν παραδοσιακά στην επίδραση πάνω στη συμπεριφορά των πιθανών παραβατών, η κυρίαρχη σήμερα τάση ευνοεί την ανάπτυξη ενός «καταστασιακού» («*situationnel*») μοντέλου πρόληψης, το οποίο προβλέπει συλλογικές και πολυεπίπεδες παρεμβάσεις για τη μείωση των παραγόντων που ευνοούν την ανάπτυξη προβληματικών δραστηριοτήτων, όπως, για παράδειγμα, η, παράλληλα με την αστυνομική περιπολία, επιτήρηση μιας περιοχής απ'τους ίδιους τους κατοίκους της («*neighbourhood watch*») ή η ενθάρρυνση της αυτοπροστασίας των δυνάμει θυμάτων (Ph.Robert, 1992).

Σ'αυτό το πλαίσιο, η μοναδική προοπτική που απομένει για τη φυλακή, ύστερα από δυο αιώνες ζωής, είναι η μείωση της χρήσης της, το άνοιγμά της στην τοπική κοινωνία και η αποκατάσταση των διαταραγμένων δεσμών των κρατουμένων με την κοινότητα. Αυτό συνεπάγεται κα-

17. Η έννοια του «κοινωνικά ευάλωτου» («*vulnérabilité sociétale*») προτείνεται εδώ κατά τη σημασία που της αποδίδει ο L.Walgrave (1992), δηλ. ως έννοια αλληλοδρασιακή και δομική: αλληλοδρασιακή, γιατί παραπέμπει στη δυναμική των σχέσεων των φορέων, οι οποίοι εμπλέκονται σε μια δεδομένη κατάσταση και δομική, γιατί το «ευάλωτο» εξαρτάται άμεσα από την κοινωνική θέση αυτών των φορέων και απ'την αντίστοιχη ισχύ που διαθέτουν μέσα στο πλαίσιο ενός συγκεκριμένου κοινωνικού σχηματισμού.

ταρχήν την οργάνωση δικτύων επικοινωνίας των δομών της φυλακής με τις υποστηρικτικές ενέργειες που (πρέπει να) αναπτύσσονται στη κοινότητα. Πρωταρχικό μέλημα αποτελεί η διατήρηση των σημείων επικοινωνίας των κρατουμένων με αυτήν. Κάθε είσοδος στη φυλακή πρέπει να λειτουργεί σαν αφετηρία για τη συστηματική προετοιμασία της εξόδου. Άλλωστε, αν η μακρόχρονη παραμονή στη φυλακή αυξάνει τον κίνδυνο υποτροπής και ιδρυματισμού άλλο τόσο η επάνοδος στην κοινότητα χωρίς τις κατάλληλες υποστηρικτικές ενέργειες, πριν και μετά την απόλυση, μπορεί να αποβεί μοιραία. Πράγματι, από έρευνες που έγιναν σε ομάδες κρατουμένων, οι οποίοι είτε αποφυλακίστηκαν στο τέλος της έκτισης της ποινής τους είτε απολύθηκαν νωρίτερα με όρους, παρατηρήθηκε ότι η πρώτη ομάδα επέστρεφε συχνότερα στη φυλακή ενώ οι τιμές υποτροπής της δεύτερης ομάδας ήσαν ευθέως ανάλογες του χρόνου παραμονής στη φυλακή (δηλ. όσο αργότερα χορηγείτο υφ' όρον απόλυση στον κρατούμενο, τόσο συχνότερη ήταν η υποτροπή του). Αυτή η διαπίστωση αποδυναμώνει φυσικά την αξία εκείνων των εξηγητικών μεταβλητών της υποτροπής, με τις οποίες τροφοδοτείται συνήθως η «κοινή γνώμη», όπως π.χ. η βαρύτητα της πράξης, η «εγκληματική» προσωπικότητα κλπ. (G.Houchon, 1988: 5-6).

Η φυλακή δεν αποτελεί παρά έναν ιστορικά προσδιορισμένο θεσμό, συνυφασμένο με τις ανάγκες της κυρίαρχης ποινικής κουλτούρας και τις συγκεντρωτικές μορφές διακυβέρνησης που ανέδειξε η πορεία των ευρωπαϊκών κοινωνιών. Ωστόσο, το κράτος- στον ευρωπαϊκό χώρο τουλάχιστον - βρίσκεται ήδη σ' ένα στάδιο μετεξέλιξης και καινούργιες δομές εξουσίας φαίνεται να προβάλλουν σε υπερεθνικό και περιφερειακό επίπεδο. Παράλληλα, το ίδιο το ποινικό πεδίο μεταβάλλεται αργά αλλά αισθητά και τα καινούργια χαρακτηριστικά του υπακούουν περισσότερο στις ανάγκες διευθέτησης μιας πολύπλοκης κοινωνικής πραγματικότητας, εγκαταλείποντας τις «μεγάλες» δογματικές διαμάχες (M. Delmas-Marty, 1990:5). Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, η «επανακοινωνικοποίηση» των ίδιων των θεσμών κοινωνικού ελέγχου (Ph. Mary, 1991:165) αποτελεί το πρωταρχικό ζητούμενο και, σ' αυτή την κατεύθυνση, η ανάπτυξη εκτεταμένων διεισδυτικών δικτύων, με κατεξοχήν υποστηρικτικό χαρακτήρα, αποτελεί μία πραγματικά εναλλακτική απάντηση στη ζήτηση των σχέσεων της φυλακής με την τοπική κοινωνία.

Βιβλιογραφία

- Acteur social et délinquance. Une grille de lecture du système de justice pénal. En hommage au Professeur Christian Debuyst, Liège- Bruxelles, Pierre Mardaga éditeur, 1990.*
- Castel, R.:** *Présentation, στο E. Goffman, Asiles. Etudes sur la condition sociale des malades mentaux et autres reclus, Paris, Les éditions de minuit, Coll. «Le sens commun», 1968, 7-35.*
- Cohen, S.:** Κοινοτικός έλεγχος: Απομυθοποίηση ή επαναβεβαίωση; Εισαγ.- Μιφρ. Τ. Σεράσης, *Σύγχρονα θέματα*, 1990, τ. 41- 42, σελ. 21- 25.
- Crozier, M., Friedberg, E.:** *L'acteur et le système. Les contraintes de l'action collective, Paris, Éditions du Seuil, 1977.*
- Δασκαλάκης, Η.:** *Η εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης*, Αθήνα - Κομοτηνή, Α. Ν. Σάκκουλας, 1985.
- Debuyst, C.:** *Les nouveaux courants dans la criminologie contemporaine. La mise en cause de la psychologie criminelle et de son objet, Revue de droit pénal et de criminologie, 1975, 10, 845- 870.*
- Delmas-Marty, M.:** *Réformer: anciens et nouveaux débats, Pouvoirs, 1990, 55, 5- 21.*

- Downes, D.:** The origins and consequences of dutch penal policy since 1945: a preliminary analysis, *The British Journal of Criminology*, 1982, XXII, 4, 325-362.
- Eser, A.:** Αλλαγή λειτουργίας των ποινικών δικονομικών αρχών: Προς την «επανιδιωτικοποίηση» της ποινικής δίκης; Απόδ. Αλ.Η.Δημάκης, *Δίκη*, 1994, 25, 3, 229-256.
- Faugeron, C.:** Le social divisé: la notion de dangerosité dans le champ idéologique, στο Ch.Debuyst (Dir.), *Dangerosité et justice pénale. Ambiguïté d' une pratique*, Genève, Masson-Médecine et Hygiène, 1981, 161-176.
- Faugeron, C., Houchon, G.:** Prison et pénalités: de la pénologie à une sociologie des politiques pénales, *L' Année sociologique*, 1985, 35, 115-151.
- Fitz Maurice, C., Pease, K.:** Prison sentences and population: a comparison of some European countries, *Justice of the Peace*, 1982, 146, 575-579.
- Foucault, M.:** *Surveiller et punir. Naissance de la prison*, Paris, Gallimard, 1975.
- Garland, D., Young, P.:** Towards a social analysis of penalty, στο Idem (ed.), *The power to punish. Contemporary penalty and social analysis*, London-Heinemann Educational Books; New Jersey - Humanities Press, 1983, 1-36.
- Goffman, E.:** *Asylums*, New York, Anchor Books, Doubleday & Company, Inc., 1961.

- Houchon, G.:** Pratiques en réseau et décentralisation, εισήγηση στην ημερίδα με θέμα «*La prison, en sortir!*», 18-11-1988, Office de réadaptation sociale, C.P.A.S., Ville de Charleroi (πολυγραφημένο).
- Houchon, G.:** Μετα-μοντέρνα εγκληματολογία, κοινωνικά δίκτυα και κοινωνικά υποκείμενα, Μτφρ. Γ.Π.Νικολόπουλος, *Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας*, 1990-1992, τ. 5-10, σελ. 68-87.
- Houchon, G., Devos, A., Reynart, P., Riguel, S., Vanneste, C.:** L' aide sociale aux détenus. Cette aide vaut-elle la peine? στο Ph.Mary (Dir.), *L' aide sociale aux justiciables. Aspects criminologiques, sociaux et juridiques*, Bruxelles, École des sciences criminologiques Léon Cornil, Faculté de Droit de l' Université Libre de Bruxelles, Bruylant, 1991, 103-128.
- Λαμπροπούλου, Ε.:** Το σύστημα των κρατουμένων από την εποχή του Big House μέχρι τη σύγχρονη φυλακή, *Σύγχρονα θέματα*, 1990, τ.41- 42, σελ. 26- 46.
- » Η «αντιμετώπιση» του σωφρονιστικού προβλήματος από την ελληνική σωφρονιστική πολιτική: more of the same or the same is different?, *Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας*, 1990-1992, τ. 5-10, σελ. 117-139.

- Lazerges, C.:** Une politique criminelle participative, *Annales de Politique Criminelle*, 1988,10, 91-106.
- Lemert, E.:** *Social pathology. A systematic approach to the theory of sociopathic behavior*, New York-Toronto-London, McGraw-Hill Book Company Inc., 1951.
- Μανωλεδάκης, Ι.:** *Η σχετικότητα της ποινικής προστασίας*, Αθήνα- Κομοτηνή, Α.Ν.Σάκκουλας, 1980.
- Μανωλεδάκης, Ι.:** *Ποινικό δίκαιο (άρθρα 1-49)*, Θεσσαλονίκη, Α.Ν.Σάκκουλας, γ' έκδοση, 1992.
- Mary, P.:** Prison et droits de l'homme: resocialisation des détenus ou resocialisation de la justice pénale? στα Πρακτικά του 42ου Διεθνούς Σεμιναρίου της Διεθνούς Εταιρείας Εγκληματολογίας, *Η στέρση της ελευθερίας στο ποινικό σύστημα και τα δικαιώματα του ανθρώπου*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1991,143-165.
- Mathiesen, T.:** Driving forces behind prison growth: the mass media, *Fortress Europe?*, Circular letter, n° 41, February 1996, 9-14.
- Μόσχος, Γ.:** Νέες προοπτικές για την κοινωνική υποστήριξη περιθωριοποιημένων νέων στην Ελλάδα. Αποκεντρωμένες δράσεις σε συνεργασία με την τοπική κοινότητα, στο «ΑΡΣΙΣ» Εταιρεία Κοινωνικής Υποστήριξης Νέων/ «NACRO» (εκδ.), *Νεανική Παραβατικότητα και Επαγγελματική Ένταξη*, Αθήνα, 1995, 135-141.

- Νικολόπουλος, Γ.Π.:** Η έννοια του φορέα κοινωνικής δράσης στην προβληματική της εγκληματολογίας; το Colloque της Louvain, *Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας*, 1989, τ. 3-4, σελ. 233-320.
- Παπαχαράλμπους, Χ.Ν.:** Στρατηγικό πρόταγμα στο ποινικό δίκαιο; στο Ν.Ε.Κουράκης (εκδ. επιμ.), *Αντεγκληματική πολιτική. Εικοσιέξι μελέτες για τα θεωρητικά της ζητήματα και τις αστοχίες κατά την εφαρμογή της*, Αθήνα-Κομοτηνή, Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα, 1994, 151-169.
- Pires, A.:** La criminologie et ses objets paradoxaux: réflexions épistémologiques sur un nouveau paradigme, *Déviance et société*, 1993, 17,2, 129-161.
- Robert, P.:** Comment prévenir la délinquance urbaine?, *Le Monde diplomatique*, Mars 1992, 13.
- Rusche, G.,
Kirchheimer, O.:** *Punishment and social structure*, New York, Morningside Heights, Columbia University Press, 1939.
- Softley, P.:** The use of custody: some european comparisons, *Research Bulletin*, Home Office Research and Planning Unit, 1983, 16, 49-50.
- Σπυράκος, Δ.:** Η ποινική ευθύνη των επιχειρήσεων: εξέλιξη ή παραμόρφωση του ποινικού δικαίου; *Ποινικά Χρονικά*, 1994, ΜΔ', 9, 1202-1213.

- Walgrave, L.:** *Délinquance systématisée des jeunes et vulnérabilité sociétale. Essai de construction d'une théorie intégrative*, Genève, Editions Médecine et Hygiène, Librairie des Méridiens Klincksieck et Cie, Coll. «Déviance et Société», 1992.
- Walter, M.:** Για τη σχέση της συνδιαλλαγής δράστη-θύματος προς το σύστημα του ποινικού δικαίου, Μτφρ. Α.Πιτσελά, *Αρμενόπουλος*, 1994, 15, 35-45.
- Wyvekens, A.:** Justice pénale et environnement locale: le «milieu ouvert» et l' «insertion locale des juridictions», *Archives de Politique Criminelle*, 1991, 13, 43-60.
- Ζαραφωνίτου, Χ.:** Πόλη και φόβος του εγκλήματος: παραγοντικές εμπειρικές προσεγγίσεις και τοπικές πολιτικές πρόληψης, *Μνήμη II*, Ι.Δασκαλόπουλου, Κ.Σταμάτη, Χ.Μπάκα, Αθήνα- Κομοτηνή, Εκδ. Α.Ν.Σάκκουλα, 1995, 695- 712.